

Alicja Rokuszewska-Pawętek\*

## MIEJSCE BIOGRAFII W SOCJOLOGII INTERPRETATYWNEJ PROGRAM SOCJOLOGII BIOGRAFISTYCZNEJ FRITZA SCHÜTZEGO

*W artykule dokonuję krótkiego przeglądu tendencji i zmian w podejściu interpretatywnym do badania biografii. W tym kontekście prezentuję koncepcję teoretyczno-metodologiczną F. Schützego, która stanowi jedną z najbardziej rozwiniętych i wpływowych propozycji w ramach tej orientacji socjologicznej. Omawiam kolejno: podstawowe założenia i kategorie teoretyczne tej perspektywy, specyficzną technikę zbierania materiału (wywiad narracyjny), procedurę analityczną związaną z jego opracowywaniem i główne kierunki badań empirycznych.*

### PROBLEMATYKA BIOGRAFICZNA W SOCJOLOGII INTERPRETATYWNEJ

Powtórne zainteresowanie biografiami – po doświadczeniach szkoły chicagowskiej z lat trzydziestych i czterdziestych – pojawiło się w socjologii współczesnej z końcem lat sześćdziesiątych w obrębie orientacji określanej jako socjologia interpretatywna.

Obok symbolicznego interakcjonizmu, z którym orientacja interpretatywna związana jest najsilniej w sensie genetycznym i który stanowi jej stałe źródło inspiracji, tym zbiorczym terminem obejmuje się także kierunki jak socjologię fenomenologiczną (A. Schütz, T. Luckmann), socjologię poznawczą (A. Cicourel), socjologię E. Goffmana, etnometodologię (H. Garfinkel) i analizę konwersacyjną (H. Sacks). Orientacje te dzielą istotne różnice teoretyczne i metodologiczne, co więcej, kontrowersje pojawiają się również w ich obrębie, jak w przypadku szkoły Chicago i szkoły Iowa w symbolicznym interakcjonizmie. Lista rozbieżności jest długa i obejmuje kwestie tak zasadnicze jak natura teorii socjologicznej, interakcji, organizacji i struktury społecznej czy istota metod socjologicznych, a także kwestie szczegółowe, w tym również odmienny status biografii<sup>1</sup>.

---

\* Uwagi do autorki lub prośby o nadbitki prosimy kierować do: Alicja Rokuszewska-Pawętek, Katedra Socjologii Kultury, Instytut Socjologii, Uniwersytet Łódzki, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. 41/43.

<sup>1</sup> Zob. J. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa 1985; A. Lindesmith, A. L. Strauss, *Social Psychology*, New York 1968; H. Blumer, *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*, Englewood Cliffs, New York 1969.

Z interesującego nas tu punktu widzenia, tym, co łączy różne wersje orientacji interpretatywnej, jest zainteresowanie osobą jako działającym podmiotem i interpretatorem społeczeństwa, założenie że rzeczywistość społeczna jest budowana, konstruowana w toku działań aktora społecznego wyposażonego w jaźń, interpretującego zarówno środowisko, jak i siebie samego. W myśl podstawowej tezy, działanie społeczne oparte jest na znaczeniach, jakie jednostki przypisują wszelkim obiektom, ma ono trwale i nieusuwalnie interpretacyjny charakter. Rozwiązywanie pragmatycznych zadań związanych z interakcją, wymagające rozumienia i/lub współdziałania, zakłada proces uzgadniania znaczeń wnoszonych przez partnerów ze zróżnicowanych, zakorzenionych biograficznie perspektyw poznawczych i pragmatycznych. W procesie interpretacji negocjowanie sensu obejmuje: 1) wymiar znaczenia wypowiedzi, 2) wymiar tożsamości społecznej partnerów, 3) wymiar znaczenia normy, reguły<sup>2</sup>. Nie wchodząc w tym miejscu w szczegóły negocjacyjnego mechanizmu gry interakcyjnej podkreślić należy, iż kwestionuje on rozumienie interakcji jako procesu nawykowego aplikowania przez jednostki uprzednio uwewnętrznionych przez nie wymogów systemu społecznego. W tradycji socjologii interpretatywnej kategorie strukturalne, takie jak przepisy roli społecznej, oczekiwania związane ze statusami, wymogi normy kulturowej czy instytucjonalne reguły postępowania, nie funkcjonują jako czynniki predeterminujące refleksyjność podmiotu i przebieg jego działania, lecz jedynie jako ramy i zasoby (*resources*) znaczeniowe brane pod uwagę przez jednostki jako wiedza o warunkach ich działania. Nie oznacza to ani negocjowania roli strukturalnych ram działania społecznego, ani roli względnie trwałych identyfikacji jednostki budowanych w toku doświadczeń biograficznych, lecz spostrzeżenie o kluczowym znaczeniu, że postępowanie się nimi zakłada proces ich interpretacji.

Odchodzenie od rozpatrywania faktów społecznych jako czegoś danego, gotowego, na rzecz analizy samego procesu ich konstytuowania się oznacza potrzebę wnikania w subiektywną rzeczywistość członków społeczeństwa, badanie ich rzeczywistych doświadczeń i sposobów definiowania przez nich sytuacji pozwalających na dokonanie wyboru określonej linii postępowania. Przekonanie, że aby zrozumieć świat społeczny należy uwzględnić świadomościową aktywność podmiotu prowadzi do postulatu ujmowania rzeczywistości uwzględniającej perspektywę badanego<sup>3</sup>.

Podkreślić jednak należy, że programowe zainteresowanie jednostką w socjologii interpretatywnej nie oznacza bynajmniej równie programowego zainteresowania tematyką biograficzną. O jej miejscu decydują specyficzne inklinacje analityczne poszczególnych badaczy. Szczególnie znamienity jest tu przypadek etnometodologii i analizy konwersacyjnej będącej jej zastosowaniem do badania mowy potocznej<sup>4</sup>. Zajmują się one działaniami i rozmowami potocznymi traktując

<sup>2</sup> Por. A. Piotrowski, *Negocjacyjny model interakcji*, „Przegląd Socjologiczny” 1981, XXXIII; T. P. Wilson, *Normative and Interpretative Paradigms in Sociology*, (w: O. J. D. Douglas (red.), *Understanding Everyday Life*, London 1973).

<sup>3</sup> Zob. P. L. Berger, T. Luckman, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, PIW, Warszawa 1983; A. V. Cicourel, *Method and Measurement in Sociology*, New York 1964; M. Czyżewski, *Socjolog i życie potoczne*, „Folia Sociologica”, Wyd. UŁ, 1984, nr 8.

<sup>4</sup> Zob. M. Czyżewski, *Interakcjonizm i analiza konwersacyjna jako sposoby badania biografii. Etnografia wobec etnometodologii*, w: J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa 1990.

je jako przejawy *rozumowania praktycznego* i zmierzając do opisu *metod*, za których pomocą uczestnicy owych działań i rozmów czynią je wyttumaczalnymi dla siebie i partnerów. Posługują się one jako jednym z kluczowych pojęć terminem *uczestnik*, jednakże ani H. Garfinkel (1967, 1977), ani H. Sacks (1977) nie używają go w odniesieniu do osoby, lecz w odniesieniu do biegłości w posługiwaniu się językiem potocznym, czy też szerzej to ujmując, procedur rozumowania potocznego. Innymi słowy, to nie jednostki jako osoby są obiektem zainteresowania badaczy, lecz metody uczestników, czyli reguły rozumowania praktycznego, dzięki którym układ, w którym się one znajdują staje się wyttumaczalny. W analogiczny sposób badacze tej orientacji traktują biografię, nie są zainteresowani rekonstrukcją przebiegu wydarzeń biograficznych czy też znaczących powiązań interakcyjnych jednostki, lecz jedynie analizą praktycznego rozumowania na temat biografii, tzn. analizą reguł, zgodnie z którymi ludzie ttumaczają i konstruują biografię w toku rozmów i działań potocznych. Badanie biografii oznacza tu analizę jej konstruowania jako obiektu konwersacyjnego i jako przypadek, odnoszący się do reguł opowiadania historii życia w toku interakcji, pozostaje w ramach badania wielorakich aspektów organizacji mowy potocznej. Podobnie jak w odniesieniu do całej wiedzy potocznej nie chodzi tu o jej aspekt treściowy, lecz o formalną analizę procedur interpretatywnych.

Znacznie szerszy rezonans problematyka biograficzna zyskała we współczesnych badaniach interakcjonistycznych. Podejmując tradycyjne pytania socjologiczne o źródło i charakter porządku społecznego interakcjonisci przedmiotem swego badania czynią organizację społeczną, mówiąc dokładniej, jej procesualne i dynamiczne aspekty. W większości ujęć organizacja społeczna rozpatrywana jest w kontekście działań i zabiegów interpretacyjnych jednostki. Uwzględnianie perspektywy uczestnika ma miejsce zarówno wtedy gdy chodzi o krótkotrwałe, sytuacyjne działania aktora społecznego, jak i wtedy, gdy przedmiotem badania staje się osobista historia jednostki w danym układzie instytucjonalnym w dłuższym okresie. Z jednej strony, oznacza to zainteresowanie tym, co dzieje się z jednostką w określonych warunkach społecznych, z drugiej zaś – chęć prezentacji nieoficjalnej, o d i d e o l o g i z o w a n e j wersji tego, czym jest organizacja społeczna i społeczne instytucje. Wzajemne przenikanie się tych dwu wątków, ich ściste powiązanie w podejściu interakcjonistycznym widoczne jest zarówno w koncepcji kariery moralnej E. Goffmana (1978; 1979), jak i w koncepcji trajektorii A. Straussa (1968; 1970; 1985). Obydwa pojęcia odnoszą się do przebiegu obiektywnych zmian w położeniu jednostki w czasie długotrwałego przebywania w określonej instytucji pod wpływem właściwych jej oddziaływań społecznych, a także do odpowiednich zmian zachodzących w sferze subiektywnych odczuć i autodefinicji konstruowanych przez jednostkę. Zarówno badania E. Goffmana nad karierą moralną pacjenta psychiatrycznego, jak i badania A. Straussa nad trajektorią osób chronicznie chorych łączy dogłębne pojmowanie jednostki jako osoby, której integralność bywa zagrożona w instytucjach zbiurokratyzowanej służby zdrowia. Pierwotne zainteresowania teoretyczne i badawcze obydwu autorów – dramaturgicznym i strategicznym charakterem interakcji oraz dewiacją społeczną w przypadku E. Goffmana i wynegocjowanym porządkiem instytucji społecznych w przypadku A. Straussa – decydują o tym, że proble-

matyka osoby i jej biografii występuje tu stale w powiązaniu z komponentem instytucjonalnym.

M. Kohli (1986) próbując określić specyfikę podejścia *stricte* biograficznego w ramach socjologii interpretatywnej konkluduje, że większość badań w ramach tej orientacji nastawiona jest ostatecznie na analizę wzorów interakcji/systemów działań i że w badaniach tego typu uczestnicy nie są widziani jako podmioty posiadające własną historię odnoszącą się do ich osobistego życia. Dotyczy to w szczególności badania przelotnych interakcji, które nie wymagają głębszego osobistego uczestnictwa jednostek, a także, z drugiej strony, badania interakcji bardzo silnie ustrukturalizowanych (np. w ramach instytucji totalnej), w których przypadku wystarczające wydaje się traktowanie aktora społecznego jako posiadającego jedynie prostą, instrumentalną lub strategiczną orientację. Jednakże poza interakcjami tego typu istnieją rozległe obszary normalnego życia codziennego i w odniesieniu do ich badania uwzględnianie biograficznej ramy odniesienia wydaje się uzasadnione, a także poznawczo produktywne. W tym kontekście, zdaniem autora, podejście *stricte* biograficzne wyodrębnia się z całości badań biorących pod uwagę perspektywę aktora jako to, które przedmiotem swego zainteresowania czyni historię życia jednostki i bada ją na podstawie właściwego dla jej przekazania medium – narracji. Chodzi przy tym zarówno o narracje na temat całości życia (choć w praktyce jest to zadanie niewykonalne i tzw. kompletne historie życia to rezultat procesu selekcji i agregacji, który sam w sobie stanowi jeden z ważniejszych problemów badania), jak i narracje tematyczne odnoszące się do pewnych wybranych segmentów całej biografii.

## OD METODY BIOGRAFICZNEJ DO BADANIA BIOGRAFII

Umieszczenie w centrum zainteresowań samego aktora wraz z jego biografią oznacza w praktyce reorientację problematyki badawczej w stosunku do klasycznych badań biograficznych w socjologii (Denzin 1989). M. Chanfrault-Duchet (1995) wskazuje na istotną zmianę w sposobie traktowania biografii, jaka dokonała się w ostatnich latach w socjologii – mianowicie na odchodzenie od patrzenia na biografię jako socjologiczną metodę, na rzecz badania biografii jako społecznego fenomenu. Innymi słowy, chodzi tu o spostrzeżenie i wzięcie pod uwagę faktu, że biografia nie jest po prostu socjologicznym narzędziem ani też produktem socjologicznych działań, lecz że sama jest zjawiskiem społecznym i powinna być badana jako fundamentalny składnik rzeczywistości społecznej. Badanie biografii w jej społecznym obramowaniu, biografii jako społecznego konstruktu i jako składnika życia codziennego pozostaje tu wyraźnie pod wpływem orientacji fenomenologicznej (Fischer i Kohli 1987). W obrębie tak rozumianego badania biografii rozwinięty się trzy ściśle powiązane kierunki zainteresowań: 1) problematyką przebiegu życia (*life course*, *Lebenslauf*); 2) biografiami jako jednostkową, idiosynkratyczną aktualizacją tej struktury rozumianej jako obiektywny społeczny model; 3) relacjami pomiędzy tymi dwoma poziomami, z uwzględnieniem struktur wytwarzających ich społeczny wymiar.

Kwestia pierwsza dotyczy przede wszystkim zjawiska instytucjonalizacji przebiegu życia (Kohli 1985), czyli ustrukturywania czasu życiowego na podstawie

norm społecznych: np. w terminach kariery zawodowej czas życiowy jest zorganizowany według zasady następstwa – faza przedzawodowa, faza aktywności zawodowej, okres emerytalny, czy też w terminach kariery rodzinnej z analogiczną zasadą następstwa – dzieciństwo, młodość, małżeństwo, wychowywanie dzieci, starzenie się. W rezultacie mamy do czynienia ze zjawiskiem standaryzacji przebiegu życia i sekwencjalizacji znaczących zdarzeń życiowych; odpowiada im koncepcja normalnej biografii jako wzorca wytyczającego etapy życia zgodnie z normami i wymogami instytucji społecznych.

Kwestia druga odnosi się do relacji pomiędzy jednostką i społeczeństwem. Relacja ta jest tu opisywana jako napięcie pomiędzy: 1) standaryzacją czasu życiowego (poprzez instytucjonalizację przebiegu życia) i 2) dążeniami podmiotu do samodzielnego rozwoju i kierowania własnym życiem. Chodzi więc o napięcie pomiędzy procesami socjalizacji, z jednej strony, i indywidualizacji, z drugiej. Szczególnie interesujący jest tu problem historycznych zmian w modelach przebiegu życia (Prawda 1987; Fuchs 1984), a także problem samodzielnego sterowania przebiegiem życia bądź podlegania przymusowym okolicznościom zewnętrznym (Schütze 1986; 1990).

Kwestia trzecia wiąże się bezpośrednio z patrzeniem na biografię jako rekonstrukcję (Rosenthal 1990) i poszukiwaniem reguł leżących u jej podstaw. Przedmiotem badania stają się reguły selekcji i łączenia wydarzeń i doświadczeń, jakimi posługuje się narrator tworząc retrospektywną kompozycję opowiadanej historii. Szczególnie wiele uwagi poświęca się tu kwestii związanej z użytkowaniem różnych perspektyw czasowych, analizie konceptualizacji czasu życiowego i biograficznego (Fischer 1982; Brose 1990), a także problematyce tożsamości i sposobów jej konstruowania przy użyciu kategorii społeczno-kulturowych (Luckmann 1988; Leitner 1987).

Powyższe rozróżnienie na biografię jako metodę i biografię jako zjawisko społeczne w przybliżeniu pokrywa się z tym, jakiego używa I. Helling (1990) mówiąc o biografii jako środka (*biography as a means*) i biografii jako temacie (*biography as a topic*). W pierwszym przypadku materiały biograficzne przynoszą informacje na temat pewnych kwestii socjologicznych, oglądanych w perspektywie uczestnika, takich jak subiektywne postrzeganie różnicowania struktury społecznej, zjawiska ruchliwości, wpływu uprzedniej kariery zawodowej na stosunek do aktualnie wykonywanej pracy, itd. W drugim przypadku pierwszoplanowym zagadnieniem socjologicznym jest sama biografia jednostki pozwalająca na ustalenie typowych sekwencji zdarzeń w życiu określonych grup ludzi i struktury znaczeń, jakie przypisywane są tym zdarzeniom.

Na powyższe, przedmiotowe rozróżnienie nakłada się zróżnicowanie nastawień epistemologicznych badacza. To właśnie nastawienie decyduje o tym, czy zajmując się biografią badacz zainteresowany jest głównie pytaniem co i zmierza do rekonstrukcji realnego przebiegu zdarzeń i ich typów, czy też pytaniem jak odnoszącym się do sposobów w jakich przebieg ten jest rekonstruowany przez samych badanych. Traktowanie owego jak jako pytania wyczerpującego sferę co charakteryzuje nie tylko formalistycznie zorientowaną etnometodologię, ale także socjo-semiotyczne i socjolingwistyczne podejście do narracji biograficznej.

Ujmując rzecz ogólniej – w analizie socjologicznej istnieją, jak wskazywał D. R. Watson (1988), dwa zasadnicze rodzaje podejść do materiałów autobiografi-

cznych. Pierwsze podejście może być określone terminem o d p o w i e d n i o ś c i (*correspondence*); w jego ramach teksty auto/biograficzne traktowane są jako odnoszące się bezpośrednio do rzeczywistości pozatekstowej i pozwalające na jej wyobraźniową rekonstrukcję. Postępowanie analityczne zmierza tu do tego, co C. W. Mills (1959) określił jako poszukiwanie publicznych zagadnień (*public issues*) w prywatnych kłopotach (*private troubles*) relacjonowanych w historiach życia. Klasycznym przykładem jest tu autobiografia Jacka Rollera analizowana przez C.R. Shawa (1930; 1966) jako studium kryminalnej subkultury i społecznej organizacji karier przestępczych w społeczeństwie amerykańskim. Takie użycie biografii zakłada traktowanie języka (tekstu relacji) jako przejrzystego środka umożliwiającego przejście do realności pozatekstowej i implikuje odwoływanie się do kryterium prawdziwości lub autentyczności.

W drugim podejściu teksty auto/biograficzne traktowane są jako jednostki samowystarczające (*self-contained entities*), analizowane same w sobie w celu odkrycia ich własnych strukturalnych własności. Analiza tekstualna stara się uchwycić społeczno-kulturowe zasoby, których używają członkowie społeczeństwa przy interpretowaniu rzeczywistości społecznej i przy konstruowaniu swojej własnej biografii. Takie właśnie podejście zastosowane zostało w studium poświęconym analizie pisanej autobiografii R. Hössa, komendanta obozu oświęcimskiego (Czyżewski i Rokuszevska-Pawełek 1989; 1990), gdzie przedmiotem analizy stały się społecznie uformowane sposoby ujmowania własnych doświadczeń życiowych – także tych związanych z najcięższymi zbrodniami przeciw ludzkości – składających się na określony typ kariery moralnej funkcjonariusza aparatu nazistowskiego. Takie samo socjolingwistyczne i socjosemiotyczne podejście zastosowane zostało w naszej analizie wielogodzinnej narracji mówionej niemieckiego studenta, w której odtworzyliśmy, przy użyciu wewnętrznych kategorii narratora (kategorie emic i etic), zasoby interpretacyjne, za których pomocą relacjonował on swoją karierę edukacyjną z jej powikłaniami i ustaliliśmy ich społeczne zakorzenienie (Czyżewski, Piotrowski, Rokuszevska-Pawełek 1994).

## SOCJOLOGIA BIOGRAFISTYCZNA FRITZA SCHÜTZEGO

### KATEGORIE ORGANIZACJI DOŚWIADCZENIA – STRUKTURY PROCESOWE BIOGRAFII

Oryginalną próbę łączenia odmiennych wariantów badania biograficznego stanowi podejście analityczne, które reprezentuje F. Schütze i jego współpracownicy i które określić można jako socjologię biografistyczną. Jest to jedna z najbardziej wpływowych orientacji teoretyczno-metodologicznych we współczesnych badaniach biograficznych stanowiąca zaplecze większości prac empirycznych z tej dziedziny.

Podstawowym przedmiotem zainteresowania badawczego czyni ona biografie jednostki. Pod względem teoretyczno-metodologicznym łączy tradycję symbolicznego interakcjonizmu, fenomenologii społecznej i etnometodologii z hermeneutyczno-lingwistycznymi zasadami analizy materiałów. Rozwija specyficzną metodę zbierania i opracowywania danych, wprowadzając technikę wywiadu narracyjnego.

go i wielostopniowy, systematyczny sposób analizy uzyskanych na tej drodze narracji biograficznych.

Narracja traktowana jest jako materiał pozwalający na rekonstrukcję wzoru indywidualnych przeżyć biograficznych i odkrycie podstawowych struktur procesowych doświadczenia biograficznego, odpowiadających podstawowym odmianom stosunku narratora do istotnych faz jego życia. Przynosi przy tym informacje na temat sił działających w obrębie tych faz, kierujących nimi, a także o przejściach prowadzących od jednej fazy do innej, czyli na temat punktów zwrotnych w biografii, mających kluczowe znaczenie w procesach transformacji tożsamości. Umożliwia także rekonstrukcję światów społecznych badanych i wgląd w funkcjonowanie systemów i instytucji społecznych, w których żyją i działają.

O specyfice podejścia Fritza Schützego stanowi sposób, w jaki łączy on obydwa warianty badania. Rekonstrukcja pozatekstowego, społecznego co dokonuje się na podstawie systematycznej, wielostopniowej, tekstualnej analizy wymiaru jak narracji biograficznej. Chodzi przy tym o związek o charakterze homologii: struktura narracji ujawnia strukturę organizacji doświadczeń/zdarzeń w życiu narratora. Nie oznacza to, że zakłada się tutaj, że wszystko jest opowiedziane w ten sam sposób w jaki się wydarzyło, lecz jedynie że podstawowe fazy życia i procesy biograficzne, tak jak były one doświadczane w realnym czasie, znajdują swe odbicie w sekwencyjnej strukturze narracji. Podstawowymi kategoriami używanymi przez autora (Schütze 1981; 1986; zob. także Prawda 1989) dla opisu fazowej organizacji doświadczenia, wywiedzionymi empirycznie, są struktury procesowe biografii (*Prozessstrukturen des Lebensablaufs*).

F. Schütze wskazuje, iż na indywidualną historię życia składa się sekwencja określonych struktur procesowych, które pojawiają się w każdej biografii, choć w różnych powiązaniach i niekoniecznie wszystkie. Z jednej strony, ustalenie możliwych kombinacji tych struktur w obrębie indywidualnych biografii pozwala na charakterystykę typów przebiegu życia i porównywanie jednostkowych losów. Z drugiej strony, zrekonstruowane w sposób sekwencyjny procesy biograficzne odzwierciedlają sekwencyjny charakter procesu społecznego, w który uwikłana jest jednostka. W pierwszym przypadku chodzi o badanie fenomenu przebiegu życia ludzkiego, w drugim o badanie procesualnego charakteru zjawisk społecznych przez pryzmat biografii.

Na podstawie oddolnej analizy wywiadów narracyjnych F. Schütze wyróżnił cztery podstawowe struktury procesowe biografii. Odpowiadają one podstawowym odmianom stosunku narratora do istotnych faz jego życia oraz dominującym w obrębie tych faz odmiennym formom aktywności konstytuujących jego działania społeczne. Szczególnie istotne przy określaniu charakteru sekwencji biograficznych w oparciu o odmienny sposób ujmowania przez badanego jego działań i doświadczeń jest rozróżnienie pomiędzy działaniami intencjonalnymi i działaniami uwarunkowanymi i sterowanymi zewnątrz (por. Prawda 1989). Poprzez to rozróżnienie akcentuje się fakt, iż obok procesów biograficznych, u których podstaw leży zasada intencjonalnego działania istnieją procesy, w których uwarunkowania zewnętrzne (także te, które pojawiać się mogą na skutek działań samej jednostki) odbierają jednostce możliwość kierowania przebiegiem własnego życia, zasadą dominującą staje się doznawanie, znoszenie (*Erleiden*). In-

tencjonalne działanie, z jednej strony, i *d o z n a w a n i e* – z drugiej wyznaczają przestrzeń dla najistotniejszych rozstrzygnięć biograficznych, a także przestrzeń możliwych oddziaływań pomiędzy poziomem subiektywnym i obiektywnym.

Wyróżnione struktury procesowe biografii to:

1) **Biograficzne plany działania** (*Biographical action schemes, Biographische Handlungsschemata*), które odpowiadają zasadzie intencjonalnego perspektywicznego planowania przebiegu własnego życia oraz udanym bądź nieudanym próbom realizacji planów jednostki. Mamy tu do czynienia z sytuacją, gdy jednostka podejmuje działania na rzecz realizacji zamierzenia, które sama powzięła i którego cel związany jest bezpośrednio z jej osobą. Możliwych jest tu wiele wariantów, ogólne projekty biograficzne dotyczyć mogą: planów dokonań i osiągnięć; inicjatyw nastawionych na zmianę sytuacji życiowej; spowodowania odmiany bez wyraźnie sprecyzowanego celu, zamiaru *s p r ó b o w a n i a c z e g o ś o d n o w a*; podjęcia pod wpływem okoliczności działań wykraczających poza rutynowe sposoby rozwiązywania problemów, co powoduje istotne konsekwencje życiowe itp. We wszystkich tych przypadkach jednostka w sposób intencjonalny czyni coś z własnym życiem i swoją tożsamością.

2) **Wzorce instytucjonalne przebiegu życia** (*Institutionalized schedules for organizing biographies, Institutionelles Ablaufmuster der Lebensgeschichte*), które odpowiadają zasadzie orientowania się jednostki na normatywne oczekiwania instytucjonalne i podlegania kontroli z ich strony. Chodzi tu więc o takie sekwencje biograficzne, w których jednostka nastawiona jest na realizację oczekiwań społecznych wynikających z norm wiekowych, z uczestnictwa w życiu rodzinnym, zawodowym, we wszelkiego typu instytucjach, nie tylko formalnych. Pomimo iż znormowania instytucjonalne stanowią stałą ramę przebiegu życia to podstawową strukturą orientacji biograficznej stają się wtedy, gdy stanowią podstawę organizacji całokształtu poczynań jednostki w danej fazie życia, wtedy gdy jednostka przyswaja je i przedkłada nad inne. Decydujące jest więc tu nie to, że dana faza życia przebiega formalnie w ramach instytucji, lecz że problemy związane z realizacją instytucjonalnych norm i oczekiwań stają się pierwszoplanowe biograficznie.

3) **Trajektorie** (*Trajectory, Verlaufskurven*) odpowiadające zasadzie bycia ogarniętym przez zewnętrzne, niezależne od własnej kontroli okoliczności i wydarzenia. Te właśnie ciągi zdarzeń biograficznych zdeterminowane zewnętrznie, niezależne od jednostki, odpowiadają zasadzie *d o z n a w a n i a*. Chodzi tu o sytuacje biograficzne, w których jednostka znajduje się pod przemożnym wpływem sił zewnętrznych, niezależnych od jej intencji, powodujących progresywne kurczenie się możliwości jej swobodnego działania. Jeśli próby przejęcia kontroli nad biegiem wydarzeń powiększają tylko poczucie luki pomiędzy działaniami intencjonalnymi i działaniami zdeterminowanymi destabilizacji ulega cała sytuacja życiowa, zatakuje się dotychczasowy system orientacji; procesowi temu często towarzyszy cierpienie (Riemann i Schütze 1992; Schütze 1992).

4) **Przemiany** (*Metamorphoses, Wandlungsprozesse*) odpowiadają procesom biograficznym zogniskowanym na przemianie tożsamościowej. Taka zmiana może być wynikiem określonego projektu biograficznego, specjalnym rodzajem biograficznego planu działania (np. praca nad sobą w toku terapii). Może być ona także efektem napotkania przez jednostkę nieprzewidzianych, nowych i wzbogacających możliwości życiowych (np. odkrycie w sobie zdolności artystycz-



nych). Może być ona także związana ze świadomie podjętym wysiłkiem zastąpienia jednej struktury procesowej przez inną (np. walka z własnym alkoholizmem); przemiana może być jednym z etapów pracy biograficznej nad trajektorią.

Tak więc, struktury procesowe z jednej strony akcentują fakt, że część biografii może toczyć się w planie intencjonalnym, część zaś w sposób zdeterminowany; z drugiej zaś strony, że w biografii są sekwencje, które charakteryzują się pewnym łańcem biograficznym narzuconym przez biograficzne plany działania i wzorce instytucjonalne, oraz takie, które wiążą się z pewnym rodzajem chaosu, bezładu (trajektoria z jej nieprzewidywalnością i utratą kontroli) czy też takie, które wiążą się z niespodzianką.

## WYWIAD NARRACYJNY

Analiza biograficzna prowadzona przy użyciu kategorii struktur procesowych związana jest źródłowo z określonym typem materiałów i z określoną metodą jego opracowywania. Materiały te zbierane są przy zastosowaniu techniki wywiadu narracyjnego, opracowanego i rozwijanego przez samego F. Schützego (1977; 1983; 1984; 1987), a także jego współpracowników (Hermanns 1987)

Tematem wywiadu narracyjnego mogą być wyłącznie wydarzenia doświadczane przez samego narratora i takie, które mogą być opowiedziane w formie narracji. Przedmiotem większości wywiadów narracyjnych są historie życia badanych lub przynajmniej pewne aspekty tych historii, np. historie życia zawodowego, przebieg życia jednostki w obrębie instytucji, uczestnictwo jednostki w pewnych zdarzeniach, jej udział w określonych procesach zmian zachodzących w zbiorowościach. Celem wywiadu jest zdobycie danych umożliwiających rekonstrukcję czasowego porządku oraz sekwencji zdarzeń składających się na poszczególne etapy biografii. Materiał powinien stanowić możliwie pełny zapis uczestnictwa w łańcuchu zdarzeń oraz być rejestracją procesu gromadzenia doświadczeń przez narratora. Sprawą kluczową jest to, by wypowiedź badanego miała charakter narracyjny i by nie stanowiła głównie prezentacji ocen, poglądów i opinii. Jakościowej ocenie materiału empirycznego służą następujące kryteria narracyjności:

1) poziom indeksalności - systematyczna tendencja do stałego używania wyrażań okazjonalnych, tj. odnoszących się do konkretnej sytuacji i zrozumiałych w jej kontekście,

2) przedstawianie uszczegółowionych fragmentów zdarzeń biograficznych;

3) połączenie opowiadanych epizodów w całość.

Wywiad narracyjny składa się z części zasadniczej i dodatkowej; systematycznej i obszernej prezentacji poszczególnych faz składających się na te części dokonał H. Hermanns (1987). W tym miejscu ograniczę się do krótkiego ich przedstawienia.

Zasadniczą część wywiadu stanowi improwizowana historia opowiadana przez narratora w sposób spontaniczny, tzn. wcześniej nie przygotowany. Wiele zależy tu od fazy stymulowania narracji, w której prowadzący wywiad poza ogólnym wyjaśnieniem celu badania powinien wyjaśnić badanemu: po pierwsze, że nie jest to klasyczny wywiad polegający na zadawaniu pytań, po drugie, że badany interesuje go osobiście, nie zaś jako reprezentant określonej kategorii społecznej i że interesują go jego osobiste doświadczenia, nie jakieś ogólne prawidłowości właści-

we tej kategorii osób. Właściwa stymulacja jest produktywna, jeśli zachęca do opowiedzenia historii, zdania relacji z przebiegu zdarzeń i z własnych doświadczeń. Będzie ona natomiast całkowicie nieproduktywna jeśli rozpocznie się od pytania o motyw, uogólnienia, opinie czy argumentacje. W najlepszym razie otrzymamy tu wyjaśnienia i t e o r i e na temat przebiegu indywidualnych i społecznych zmian. Stąd pytanie wstępne powinno być dostatecznie ogólne i nie kierować uwagi badanego na określony problem, lecz aspekt czasowy, następstwo zdarzeń i przeżyć. Relacja narratora w tej zasadniczej części wywiadu powinna być zorganizowana zgodnie z zasadą chronologii.

W tej fazie wywiadu badany opowiada swą historię bez interwencji ze strony badacza; prowadzący wywiad powstrzymuje się od pytań dbając jedynie o podtrzymanie narracji i okazywanie zainteresowania tym czego słucha.

Pomimo iż badany ma pełną swobodę co do sposobu zorganizowania swej wypowiedzi i jej treści to jednocześnie improwizowana narracja biograficzna podlega pewnym przymusom; te właśnie konieczności zapobiegają tendencji do tworzenia fikcji, poprzestawaniu na luźnych epizodach, gubieniu się w nich. Rekapitulacja doświadczeń w obecności partnera interakcji odbywa się zgodnie z pewnymi regułami, których istnienie jest warunkiem ich przekazywalności. F. Schütze i W. Kallmeyer (1977) wskazują na trzy takie przymusy działające w toku narracji: przymus zamykania form, przymus kondensacji, przymus wchodzenia w szczegóły.

**Przymus zamykania form** (*constrain to close the form, Gestaltschiessungszwang*) oznacza, że narrator wprowadzając osoby, rozpoczynając mówić o zdarzeniach i sugerując ich przyszły bieg, jest zobligowany do kontynuacji tych tematów, a także zamknięcia segmentów otwartych uprzednio swą własną zapowiedzią.

**Przymus kondensacji** (*constrain to condense, Kondensierungszwang*) oznacza, że narrator nie opowiada całego życia (nie wszystko pamięta, nie wszystko wydaje mu się ważne, ponadto jest ograniczony czasem), lecz dokonuje selekcji znaczących wydarzeń podejmując decyzje, które wydarzenia, działania i doświadczenia w jego życiu są najistotniejsze i mają być opowiedziane. Jest zmuszony mówić tylko o tym, co jest – uwzględniając zaproponowany temat – rzeczywiście podstawowe dla jego doświadczeń i pozwala zrozumieć wyłanianie się i późniejsze konsekwencje punktów zwrotnych zdarzeń. Innymi słowy, musi z a g ę s z c z a ć swą opowieść, by słuchacz mógł powiązać z sobą kluczowe elementy i uchwycić to, co najistotniejsze.

**Przymus wchodzenia w szczegóły** (*constrain to go into details, Detaillierungszwang*) oznacza, że wobec nieustannej obecności słuchacza narrator jest zmuszony do uszczegółowienia swej relacji w taki sposób, by mogła być ona na bieżąco rozumiana. Narrator musi swą relację uporządkować, uczynić jasnymi przejścia między wydarzeniami, oświetlić sytuację, scharakteryzować wprowadzone postaci. Wchodzenie w szczegóły wynika nie tylko z konieczności uczynienia narracji zrozumiałą, lecz także prawdopodobną. Narrator może to uczynić tylko wtedy, jeśli orientuje się na wydarzenia w ich historycznym kontekście; odejście od faktycznie doświadczanego powiązania wydarzeń jest możliwe tylko wtedy, gdy narrator ma czas na przygotowanie spreparowanej historii intencjonalnie zmierzając do fabrykacji swej biografii.

Opowiadanie jest aktywnością uregulowaną, wytwarzającą ze względu na swe uwikłanie w proces komunikacji własne ograniczenia. Wbrew częstemu przekonaniu, historie nie mogą być opowiadane w sposób całkowicie arbitralny, ponieważ istnieją wzajemne zobowiązania intencjonalne i komunikacyjne pomiędzy opowiadającym i słuchającym. Należy także dodać, że łamanie bądź obchodzenie reguł narracyjnych jest poddawane analizie, ponieważ zazwyczaj tego rodzaju zakłócenia wskazują na istnienie określonych problemów biograficznych. Co więcej, reguły narracyjne gwarantują określony porządek strukturalny tekstu narracyjnego; porządkowi chronologicznemu zdarzeń odpowiada porządek chronologiczny przedstawień narracyjnych, pominięty możliwą obecność dygresji, powtórzeń, itd. (Labov i Waletzky 1967). Jednocześnie narrator rekonstruuując przebieg zdarzeń, w które był uwikłany równolegle odtwarza związane z nimi przeżycia. W toku analizy te dwa porządki są z sobą porównywane w celu ustalenia zgodności bądź rozbieżności pomiędzy nimi. Rozbieżności te mogą ujawniać fałszywą świadomość narratora, jego iluzje, samooszustwa i samousprawiedliwienia. Narrator może także podejmować próby kamuflażu, tuszowania czy omijania pewnych wątków, co również odzwierciedla się w narracji poprzez pojawianie się luk, zwłokę, nagłą zmianę perspektywy opowiadania czy też zmianę schematu komunikacyjnego (np. gwałtowne przejście od narracji do argumentacji).

Wewnętrzna dynamika narracji wynika z faktu, że przedmiotem wywiadu jest procesualny charakter zjawisk. Z jednej strony, rekonstrukcja zdarzeń dokonywana jest przez narratora poprzez prezentację powiązań między nimi; wiążąc wydarzenia na sposób intencjonalno-motywacyjny, przyczynowy czy też oparty na przypadku, narrator jednocześnie ukazuje dominujący typ relacji pomiędzy nim i rozwojem historii jego życia. Z drugiej strony, retrospekcji towarzyszy bieżąca refleksja narratora, który komentuje i ocenia przeszłe wydarzenia ze swego dzisiejszego punktu widzenia. Narrator nieustannie pracuje interpretacyjnie nad swą biografiją starając się wyjaśnić, co doprowadziło do określonych sytuacji i stanów, i podejmując – często w sposób otwarty – wysiłek uzgodnienia perspektywy przeszłej i aktualnej. W ten sposób narracja dokumentuje „społeczny proces rozwoju i przemiany tożsamości biograficznej” (Schütze 1983).

Powrót do pytań ze strony badacza następuje w części dodatkowej wywiadu (*Additional Inquiry*). W fazie pierwszej pytania te dotyczą porządku chronologicznego i mają zachęcać do dodatkowej narracji; prosi się badanego o dodatkowe informacje, rozwinięcie i uzupełnienie pewnych fragmentów opowiadania, a także o wyświetlenie niejasnych punktów relacji, w szczególności zaś tych, które stwarzają wrażenie mało prawdopodobnych.

Po wyczerpaniu narracyjnych możliwości badanego rozpoczyna się druga faza części dodatkowej wywiadu, która obejmuje już pytania teoretyczne, prośby o komentarze, oceny i opinie na temat zrelacjonowanych zdarzeń, a także na wszystkie tematy interesujące badacza z teoretycznego punktu widzenia. Badany występuje tu jako teoretyk własnego życia, a także jako osoba dysponująca wiedzą i opiniami na temat różnych aspektów życia społecznego.

Wywiad narracyjny – zarówno gdy chodzi o jego część zasadniczą, jak i o jej zestawienie z częścią dodatkową – zawiera wewnętrzne możliwości różnicowania pomiędzy partiami narracyjnymi, które dają informacje o orientacjach ważnych dla działania, od fragmentów ideologicznych dających informacje o ide-

ach i opiniach, które są znaczące dla tego, co ludzie myślą, ale niekoniecznie dla tego, co robią.

## PROCEDURA ANALITYCZNA

Przedstawię teraz pokrótce zasadnicze kroki procedury analitycznej opracowanej przez F. Schützego (1983; 1986; 1987) i wykorzystywanej w badaniach biograficznych przy opracowywaniu materiałów empirycznych. Jest ona zastosowaniem programu badawczego jakościowej analizy B. Glasera i A. Straussa (1967; 1987) przystosowanego do swoistego charakteru danych. Obejmuje sześć zasadniczych etapów, z których trzy pierwsze odnoszą się do analizy pojedynczych przypadków, pozostałe zaś wprowadzają analizę porównawczą.

Etap pierwszy to formalna analiza komunikacyjnego schematu tekstu wywiadu. Po dokonaniu transkrypcji wywiadu z taśmy magnetofonowej rozpoczyna się analiza sekwencyjna tekstu, która na tym etapie jest analizą formalną (*formal textual investigation*) nastawioną na rozróżnienie podstawowych części komunikacyjnych wypowiedzi: narracyjnych, opisowych, argumentacyjnych i oceniających, z których każda odgrywa określoną rolę w ujmowaniu rzeczywistości. Chodzi zarówno o kwalifikację tekstu z punktu widzenia jego narracyjności, jak i ustalenie proporcji między jego zróżnicowanymi częściami wyznaczającymi jego stylistykę i zawartość poznawczą, jak również o uchwycenie zakorzenienia fragmentów pozanarracyjnych w żywej narracji biograficznej lub ich autonomii. Etap ten służy więc przede wszystkim testowaniu jakości materiału, ocenie jego walorów poznawczych, ale także uchwyceniu ogólnej stylistyki tekstu i jego głównych funkcji komunikacyjnych.

Etap drugi to opis strukturalny narracji (*the structural description of narrative*) polegający na systematycznej segmentacji tekstu, zgodnej z porządkiem jego produkcji, która pozwala na wydzielenie samodzielnych, autonomicznych jednostek narracji (*units*) i ich złożeń, czyli całości (*suprasegmental parts*). Segmentacja dokonywana jest w oparciu o formalne wskaźniki, markery początku i końca opowiadania (takie jak zdania wprowadzające, zdania podsumowujące, zmiany czasowe, zmiany tematu, stylistyki). Jednostki narracji obejmują pojedyncze opowiadania, zaś całości sekwencje takich opowiadań odnoszące się do dających się odróżnić fragmentów życia narratora. To właśnie w następstwie opisu strukturalnego następuje ujmowanie etapów analizowanej biografii w kategoriach strukturalnych procesów. Całości (suprasegmenty złożone z jednostek) oddają fazy biografii jednostki, które wpisują się w schemat instytucjonalny, fazy działania intencjonalnego, nastawionego na perspektywiczny plan biograficzny, fazy zdominowane przez proces przemiany tożsamości, oraz fazy cechujące się utratą kontroli i nieuświadnioną presją okoliczności zewnętrznych.

Opis strukturalny prowadzony w terminach cech formalnych narracji ujawnia związki narratora z relacjonowanym biegiem wydarzeń i sposób w jaki są one przez jednostkę doświadczane. W efekcie badacz zajmuje się biograficznymi i społecznymi treściami odśladanymi przez narrację: zróżnicowaniem historycznych faz kursu życiowego i ich związkami z procesami społecznymi i światami społecznymi, w których przebiegały. Systematyczna analiza tych procesów prowadzona jest z jednej strony przy użyciu języka narratora, z uwzględnieniem kategorii przez niego stosowanych (analiza emiczna), z drugiej zaś strony przy użyciu

kategorii socjologicznych, które umożliwiają inter-biograficzną interpretację i uogólnione wyjaśnienie tych procesów.

Etap trzeci to analityczne abstrahowanie (*the analytical abstraction*), w którego ramach dokonuje się wyciągu specyficznych i ogólnych cech analizowanego przypadku; pierwsze służą podkreśleniu unikalności przypadku, drugie umożliwiają – jako te cechy, które mogą być odnaleziona także w innych przypadkach – teoretyczne różnicowanie ich możliwych wariantów. W tej fazie następuje całościowa rekonstrukcja profilu biograficznego (ogólnej organizacji biografii, *biographische Gesamtformung*), ustalenie dominującej linii doświadczeń życiowych narratora. Na tę ogólną organizację biografii składa się całościowy kształt struktur procesowych i specyficzny charakter związków między nimi. Ponieważ pewne aspekty relacjonowanych doświadczeń są teoretycznie opracowywane przez samego narratora, analizie poddawane są także związki pomiędzy autoteoriami badanego na temat własnej biografii i odtworzonymi sekwencjami jego doświadczeń. Ich celem jest ustalenie socjobiograficznych funkcji jakie pełnią te zabiegi interpretacyjne (np. racjonalizacja, usprawiedliwienie, usensowienie problematycznych wydarzeń itd.).

Po wykonaniu tych trzech kroków analitycznych odnoszących się do indywidualnego przypadku można przystąpić do sporządzenia portretu biograficznego. Stworzenie takiego indywidualnego portretu może być w pewnych przypadkach samodzielnym celem badawczym, jak np. wtedy, gdy zajmujemy się biografią zasadniczo uznaną za typową z jakiegoś punktu widzenia, lub przeciwnie, biografią z jakiegoś powodu wyjątkową, unikalną. W przypadku rozwiniętej procedury analitycznej stosowanej w badaniu porównawczym przygotowanie kilku pierwszych całościowych portretów poprzedza etap porównania kontrastowego. Drobiazgowa analiza kilku pierwszych przypadków pozwala sprecyzować problem badawczy poprzez empiryczne oświetlenie możliwych wariantów i zawiłości procesów socjobiograficznych, wyłonić podstawowe kategorie analityczne, a także ustalić wstępne wymiary dalszej analizy w badanym polu tematycznym.

Etap porównania kontrastowego (*the contrastive comparison*), posiadający zasadnicze znaczenie dla socjologicznej analizy biograficznej, zakłada porównywanie pierwszego przypadku, czy też kilku pierwszych przypadków, z innymi, tematycznie porównywalnymi przypadkami przy użyciu kategorii uzyskanych w trakcie analitycznego abstrahowania. Dobór kolejnych przypadków do badania odbywa się według strategii maksymalnego i minimalnego kontrastu. Z jednej strony, maksymalne różnicowanie materiału pozwala uchwycić całe pole teoretycznych wariantów badanego problemu, z drugiej strony – dobór materiału na zasadzie podobieństwa pozwala na zagęszczanie wyodrębnionych wymiarów. Tak więc w toku porównania kontrastowego odkrywa się najbardziej elementarne kategorie wspólne dla badanych przypadków, a także poddaje konfrontacji skrajne kategorie w celu wypracowania alternatywnych struktur analizowanych procesów społeczno-biograficznych.

Zgodnie ze strategią teorii ugruntowanej, zbiera się materiał tak długo, dopóki nie nastąpi teoretyczne nasycenie (*theoretical saturation*), czyli do momentu, gdy nie pojawiają się już żadne nowe kategorie i można przystąpić do opracowywania ich własności.

W następnym etapie przystępuje się już do budowania modelu teoretycznego badanego zjawiska lub kilku modeli wyjaśniających jego przebieg. Model ten

oświetla możliwe relacje i wzajemne związki procesów socjobiograficznych zmierzając do wyjaśnienia w jaki sposób przebieg i charakter określonego zjawiska czy procesu społecznego uzależniony jest od czynników biograficznych lub/i w jaki sposób procesy biograficzne i ich fazy wyznaczone są przez przebieg określonych procesów społecznych.

Wygenerowany w toku analizy empirycznej model teoretyczny poddawany jest stałej konfrontacji ze świeżym materiałem empirycznym i w przypadku odkrycia omyłek lub luk poddawany jest przetworzeniu (respecyfikacja).

## GLÓWNE KIERUNKI BADAŃ

W praktyce badawczej socjologii biografistycznej związanej z tradycją chicagowską symbolicznego interakcjonizmu modele teoretyczne są organizowane najczęściej wokół następujących bloków teoretyczno-tematycznych (Riemann i Schütze 1987):

**Modeli karier zawodowych:** są to zarówno badania karier edukacyjnych, przygotowania i socjalizacji do zawodu, jak i dróg karier i identyfikacji profesjonalnych (m.in. badania H. Hermansa, M. Kohli, H. G. Brose, I. Helling, R. Kokemohra).

**Modeli strukturalnych procesów biograficznych:** badania dynamiki procesów biograficznych, fazowego charakteru biografii, roli zdarzeń krytycznych, zjawisk utraty kontroli nad własnym życiem, przebudowy schematu życiowego pod wpływem kryzysu lub chronicznej choroby (badania m.in. G. Riemanna, W. Fischera, F. Schützego).

**Modeli formowania się ustabilizowanego nastawienia (stosunku) wobec własnego życia:** badanie systematycznych, ponadsytuacyjnych, utwalonych nastawień narratorów do własnej biografii i ich konsekwencji dla codziennych (aktualnych) doświadczeń, a także znaczenie procesu autonomizowania sytuacji aktualnej dla sposobu ujmowania przeszłości i przyszłości, np. w przypadku ludzi starych, więźniów, *chronicznych* bezrobotnych (m.in. badania Zoll-Neumann, E. Hoerning, G. Schwalm, S. Heinemeier).

**Modeli rozwoju i zmian „światów społecznych”, środowiska społecznego (*social milieu*) oraz ruchów społecznych:** badanie form aktywności społecznej przebiegającej zarówno w ramach oficjalnych instytucji społecznych, jak i *świat* w społecznych outsiderów (np. narkomanów, bezdomnych), formowania się i zmian w obrębie kolektywnych ruchów społecznych i związanych z nimi procesów zmian tożsamościowych (m. in. badania G. Rosenthal, L. Inowlocki, R. Wagner)<sup>5</sup>.

## UWAGI KOŃCOWE

Należy podkreślić, że zgodnie z tradycją badań chicagowskich konstruowanie modeli teoretycznych odbywa się na podstawie różnego rodzaju materiałów empirycznych i przy zastosowaniu różnych procedur analitycznych; wywiad narracyjny i sposób jego opracowywania stanowi jeden z nich, obok analizy interakcji

<sup>5</sup> Obszerna bibliografia prac badawczych w: Riemann, Schütze (1987), Kohli (1986), Chanfrault-Duchet (1995).

i procesów komunikacji opartych na systematycznych ich transkryptach, o t w a r t e k o d o w a n i e (*open coding*) obserwacji etnograficznej, wykorzystywanie różnego rodzaju dokumentów, w tym także osobistych (Glaser i Strauss 1987).

W przypadku badań opartych w całości na technice wywiadu narracyjnego ściśle interakcyjny charakter przedmiotu badania – czy jest to konstruowanie biografii, czy też przebieg procesu społecznego – zostaje zachowany tylko do pewnego stopnia. Na podstawie wypowiedzi badanych można bowiem jedynie rekonstruować interakcyjne powiązania, w jakich pozostawała i pozostaje jednostka, w szczególności zaś podstawowe, względnie trwałe relacje łączące ją ze z n a c z ą c y m i i n n y m i, czy też badać interakcyjne implikacje określonej sytuacji biograficznej<sup>6</sup>. Nie jest to jednak badanie umożliwiające rejestrację rzeczywistego przebiegu interakcji i dziejącego się krok po kroku w naturalnej sytuacji procesu budowania biografii.

Istnieje jeszcze inna kwestia wiążąca się z zasadniczo retrospektywnym charakterem opowiadania, mianowicie wpływ aktualnej perspektywy na sposób relacjonowania przez narratora wydarzeń biograficznych. W ujęciu F. Schützego kwestia ta jest jednym z tematów analizy i traktowana jest jako istotny element pracy interpretacyjnej narratora nad własną biografiją. Narrator opracowując na bieżąco swe uprzednie doświadczenia ujawnia swą dzisiejszą orientację, a także jej związek z orientacją wcześniejszą, np. przeciwstawiając je sobie, podkreślając ciągłość, zaznaczając dystans itd.

Jeśli chodzi natomiast o wpływ sytuacji wywiadu, jego swoistego charakteru na produkcję wypowiedzi badanego, to, jak zostało pokazane wcześniej, obecność słuchacza dyscyplinuje jedynie narratora poprzez konieczność podporządkowania się regułom komunikacyjnym/narracyjnym, co stanowi warunek przekazywalności doświadczeń. W tym sensie nie tylko nie narusza podstawowej struktury narracji związanej z porządkiem chronologii faz życia, lecz stanowi jej gwarancję. Z pewnością natomiast obecność słuchającego może mieć wyraźniej modelujący wpływ na ten poziom prezentacji, który obejmuje uoogólnienia, opinie, t e o r e t y z o w a n i a i argumentacje.

Na koniec krótki komentarz na temat komunikacyjnego statusu wywiadu narracyjnego. Pojawia się tu kwestia sztuczności lub naturalności sytuacji aranżowanej przez badacza postępującego się tą techniką, kwestia istotna z punktu widzenia postulatów metodologicznych badań jakościowych. Z całą pewnością wywiad narracyjny nie jest imitacją rozmowy potocznej, zawieszeniu ulegają tu reguły konwersacyjne, system k o l e j k o w y, zasada wzajemnych uzgodnień i negocjacji między partnerami. W tym sensie sytuacja wywiadu narracyjnego jest jak najbardziej sztuczna. Nie wydaje się jednak, by uzasadnione było redukowanie komunikowania potocznego do konwersacji i czynienie z niej normy naturalności. Sytuacja narracyjna – opowiadanie, z jednej strony, i słuchanie – z drugiej – jest równie naturalną formą potocznej komunikacji. Pojawia się w tym miejscu istotna i bardzo interesująca – z antropologicznego, socjologicznego i historycznego punktu widzenia – kwestia, na ile ta forma komunikacji jest we współczesnym świecie ciągle żywa. Inaczej mówiąc, chodzi o to, czy chcemy i potrafimy opowiadać, a także czy chcemy i potrafimy jeszcze słuchać jak opowiadają inni ludzie. Zarzut sztuczności

<sup>6</sup> Oryginalny program kulturolologicznej analizy biograficznej uwzględniający tę właśnie problematykę – w szczególności eksponujący rolę trwałych relacji ze znaczącymi innymi i wpływ systemów symbolicznych w życiu jednostki – proponuje A. Kłoskowska (1985; 1992).

stanowi taką właśnie cząstkową sugestię archaiczności, niezwykłości lub marginalności tej formy komunikacji w życiu potocznym. Z kolei doświadczenia badawcze związane ze zbieraniem tego rodzaju materiałów jak i niestabnące zainteresowanie publiczności różnego rodzaju dokumentami auto/biograficznymi stanowią argument na rzecz żywotności tej formy.

## BIBLIOGRAFIA

- Berger, P.L. i T. Luckman 1983 *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa: PIW.
- Brose, H.-G. 1990 *Czas życiowy i czas w życiu*, w: J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa: PWN.
- Chanfrault-Duchet, M.F. 1995 *Biographical Research in Former West Germany*, „Current Sociology” Biographical Research, vol. 43, nr 2/3, London: Sage Publications.
- Czyżewski, M. 1984 *Socjolog i życie potoczne. Studium z etnometologii i współczesnej socjologii interakcji*. „Folia Sociologica”, 8.
- 1990 *Interakcjonizm i analiza konwersacyjna jako sposoby badania biografii*, w: J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa, PWN.
- Czyżewski, M. i A. Piotrowski i A. Rokuszevska-Pawetek 1994 *Deciphering Felix*, (w:) H.-Ch. Koller, R. Kokemohr (hrsg), *Lebensgeschichte als Text*, Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Czyżewski, M. i A. Rokuszevska-Pawetek 1989 (1990) *Analiza autobiografii R. Hössa*. Cz. 1-3: „Kultura i Społeczeństwo”; cz. 1-2: 2, 3-4 (1989); cz. 3: 1 (1990).
- Cicourel, A.V. 1964 *Method and Measurement in Sociology*, New York: Free Press.
- Denzin, N. K. 1989 *Interpretive Biography*, London: Sage Publications.
- Fischer, W. 1982 *Time and Chronic Illness*, Berkley: University of California Press.
- Fischer, W. i M. Kohli 1987 *Biografie-forschung*, w: W. Voges (ed.), *Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung*, Opladen: Leske, Budrich.
- Fuchs, W. 1984 *Biographische Forschung*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Garfinkel, H. 1967 *Studies in Ethnomethodology*, New York: Englewood Cliffs.
- Garfinkel, H. i H. Sacks 1977 *On Formal Structures of Practical Actions*, w: E. A. Tiryakian, J. C. McKinney (eds), *Theoretical Sociology. Perspective and Development*, New York: Appleton.
- Goffman, E. 1978 *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Harmondsworth: Penguin Books.
- 1979 *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Glaser, B. i A. L. Strauss 1967 *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago: Aldine.
- 1968 *Time for Dying*, Chicago: Aldine Publishing Co.
- 1970 *Anguish. A Case-History of a Dying Trajectory*, San Francisco: Sociology Press.
- 1987 *Qualitative Analysis for Social Scientists*, New York: Cambridge University Press.
- Helling, I. 1990 *Metoda badań biograficznych*, w: J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa: PWN.
- Hermanns, H. 1987 *Narrative Interviews: A New Tool for Sociological Field Research*, „Folia Sociologica”, 13.
- Kallmeyer, W. i F. Schütze 1977 *Zur Konstitution Kommunikationsschemata der Sachverhaltsdarstellung*, w: D. Wegner (ed.), *Gesprächsanalysen*, Hamburg: Buske.
- Kłoskowska, A. 1985 *Kulturologiczna analiza biograficzna*, „Kultura i Społeczeństwo”, 3.



- 1992 *Konwersja narodowa i narodowe kultury. Studium przypadku, „Kultura i Społeczeństwo”*, 4.
- Kohli, M. 1986 *Biographical Research in the German Language Area*, w: Z. Dulczewski (red.), *A Commemorative Book in Honour of F. Znaniecki on the Centenary of His Birth*, Poznań, Poland: Uniwersytet im. A. Mickiewicza.
- 1985 *Die Institutionalisierung des Lebenslauf*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie”, 37.
- Labov, W. i J. Waletzky 1967 *Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience*, w: J. Helm (red.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*. London: American Ethnological Society.
- Leitner, H. 1987 *Text of Life: On the Object Matter of Life Course and Biographical Research*, „Biography and Society”, ISA. R.C. 38, „Newsletter”, 8.
- Lindesmith, A. i A. L. Strauss 1968 *Social Psychology*, New York: Dryden.
- Luckmann, T. 1988 *Persönliche Identität und Lebenslauf-Gesellschaftliche Voraussetzungen*, w: H.-G. Brose, B. Hildenbrand (red.), *Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende*, Oplanden: Leske, Budrich.
- Mills, C.W. 1959 *The Sociological Imagination*, Oxford.
- Piotrowski, A. 1981 *Negocjacyjny model interakcji*, „Przegląd Socjologiczny”, t. XXXIII.
- Prawda, M. 1987 *Cykl życia jednostki a wartość pracy*, Wrocław: PAN.
- 1989 *Biograficzne odtwarzanie rzeczywistości*, „Studia Socjologiczne”, 4.
- Riemann, G. i F. Schütze 1987 *Some Notes on a Student Research Workshop on Biography Analysis, Interaction Analysis and Analysis of Social World*, „Newsletter”, 8.
- 1992 *Trajektorja jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo”, 2.
- Rosenthal, G. 1990 *Rekonstrukcja historii życia*, w: J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa: PWN.
- Schütze, F. 1977 *Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien – dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von Kommunalen Machtstrukturen*, w: „Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien der Fakultät für Soziologie der Universität, Bielefeld, 1.
- 1981 *Prozessstrukturen des Lebensablaufs*, w: J. Matthes (red.), *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Nürnberg: Verlag der Nürnberger Forschungsvereinigung.
- 1982 *Narrative Repräsentation Kollektiver Schicksalsbetroffenheit*, w: E. Lämmert (red.), *Erzählforschung*. Stuttgart: Metzler.
- 1982a *Teaching Biographical*. Talk Given to the Workshop Biographical Research University of Bielefeld.
- 1983 *Biographieforschung und Narratives Interview*, „Neue Praxis”, 3.
- 1984 *Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens*, w: M. Kohli, G. Robert (red.), *Biographie und Soziale Wirklichkeit*. Stuttgart: Metzler.
- 1986 „Outline for Analysis of Topically Focussed Autobiographical Text”, (tekst nie publikowany).
- 1987 *Das Narrative Interview in Interaktionsfeldstudien*, Fernuniversität Hagen.
- 1992 *Pressure and Guit: War Experiences of a Young German Soldier and their Biographical Implications*, „International Sociology” 7, 2–3.
- Shaw, C.R. 1930 (1966) *The Jack-Roller. A Delinquent Boys Own Story*, Chicago.
- Strauss, A. L. i in. 1985 *Social Organization of Medical Work*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turner, J. 1985 *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa: PWN.

- Watson, D. R. 1988 *Two Conceptions of Relevance of Life History to Sociological Analysis*, „Newsletter” OPRéP, 4.
- Wilson, T. P. 1973 *Normative and Interpretative Paradigms in Sociology*, w: J. D. Douglas (red.), *Understanding Everyday Life*, London.

## THE LOCATION OF BIOGRAPHY IN AN INTERPRETATIVE SOCIOLOGY. PROGRAM OF BIOGRAPHISTIC SOCIOLOGY BY FRITZ SCHÜTZE

This is some overview of the interpretative approach in research on biographies as well as changes in dealing with this. I focus, here, on presentation of the theoretical-methodological conception by Fritz Schütze, as being one of the most influential and well-developed proposals within this sociological orientation. I discuss in turn: basic assumptions of this conception, its theoretical categories, specific technique of collecting data (i.e. by means of narrative interview), procedure of analysis, and main directions of empirical research in this area.